

Martina Ožanić
povjesničarka umjetnosti,
viša stručna savjetnica-konzervatorica
u Konzervatorskom odjelu u Zagrebu

Atektonsko građeni oltari XVIII. stoljeća
na području sjeverozapadne Hrvatske

doktorska disertacija
mentor: akademik Vladimir Marković

Disertacija je obranjena 24. veljače 2017.
godine na Filozofskom fakultetu
Sveučilišta u Zagrebu, pred povjerenstvom:
dr.sc. Sanja Cvetnić, red. prof.
(predsjednica)
dr.sc. Danko Šourek, doc.
dr.sc. Daniel Premerl, viši. znan. sur.

SAŽETAK

Atektonsko građeni retabli su retabli građeni ornamentalnim i figuralnim elementima bez arhitektonskih nosača. Na području sjeverozapadne Hrvatske ubicirano je stotinjak primjera rasprostranjenih na šezdesetak lokaliteta, podignutih s jednakim žarom i u župnim i filijalnim crkvama, u većim i manjim zabačenim mjestima, u samostanskim i dvorskim kapelama. Njihova se pojava na ovim prostorima zamjećuje tijekom XVIII. stoljeća, od najranije datiranog 1719. godine pa sve do konca stoljeća, 1792. godine. S obzirom na njihovu pojavnost u Srednjoj Europi već i sredinom XVII. stoljeća, može se pretpostaviti da ih je i u Hrvatskoj vjerojatno bilo već i ranije, no ako su i bili, danas im se gubi svaki trag. Vrhunac popularnosti na ovim prostorima dosežu od 1740-ih do 1770-ih godina. Mahom su to drvorezbareni polikromirani i pozlaćeni oltari, dok djela od kamena i štuka predstavljaju iznimke. Oskudne arhivske vijesti spominju imena naručitelja koji potječu iz svih društvenih slojeva, od velikaških obitelji, nižeg plemstva, klera i biskupa, cehova, ali i pučanstva, iz čega proizlazi da nisu odraz likovnog ukusa samo jedne društvene skupine.

Atektonsko građeni retabli javljaju se istovremeno i usporedno s arhitektonskim retablama, kako u Srednjoj Europi, tako i u Hrvatskoj. Međutim, arhitektonski retabli ostali su brojčano nadmoćniji čak i u trenutcima najveće popularnosti njihovih atektonsko građeni suparnika. Izuzev konvencionalnih arhitektonskih oltarnih shema koje deriviraju svoja rješenja iz edikule i slavoluka, od sredine XVII. stoljeća u Srednjoj Europi zamjećuje se pojava oblikovnih težnji koja naginju zanemarivanju klasične strogoće arhitektonskog sustava. Ti »subverzivni« kompozicijski postupci k slabljenju i popuštanju (arhi)tektoničnih vrijednosti obilježiti će altaristiku Srednje Europe sve do klasicizirajućih strujanja na izmaku XVIII. stoljeća te se s pravom može smatrati da su atektonska svojstva inovativni impuls toga vremena. Atektonsko građeni retabli u tom su pogledu odvažni nastavak daljnje razrade ovog koncepta, budući da se na njima mogu razabrati razvojni dometi oblikovnih inovacija koje su reformirale, transformirale i, u konačnici, napustile arhitektonski model retabla.

Atektonsko građene retable u sjeverozapadnoj Hrvatskoj odlikuje raznolikost oblikovnih rješenja. Njihovo je razvrstavanje stoga provedeno razmatrajući u kojem su opsegu zadržani arhitektonski elementi (gređe, vijenac) te do koje mjere odlučujuću ulogu imaju ne-arhitektonski elementi u izgradnji kompozicije. Identificirane su tri grupe, no treba naglasiti da ta rješenja ne podliježu kronološkom niti geografskom poretku, jer nisu kulminacija nekog linearnog razvojnoga procesa. Takva podjela, naime, ilustrira postepeno »osipanje« arhitektonskih elemenata i sve izraženije odstupanje od tradicionalnih oltarnih shema kao što je razdioba na predelu, središnju zonu i atiku. Prva grupa obuhvaća retable na kojima je od arhitektonskih članova zadržan neprekinuti pojas gređa te se na njima ogleda zadržavanje tradicionalne oltarne sheme. U drugoj su grupi retabli na kojima su od arhitektonskih članova preostali samo fragmenti, a treću grupu čine

retabli građeni bez ijednog arhitektonskoga člana, među kojima je osobita pozornost posvećena akantom građenim retablima te retablima tipa pokaznica ili nebeske slave. Unutar svake grupe mogu se razabrati genealoška podrijetla određenoga tipa, premda pojedine nacrtne sheme mogu zrcaliti i dvojaka polazišta.